

Sociološki metod prema Pjeru Burdijeu

Selena Špica

Ideja ovog rada je da pruži opšti pregled osnovnih načela Burdijeovog sociološkog metoda i da čitaocima približi primarne postulate njegove metodologije i epistemologije. Burdijeov metodološki pristup nije moguće razumeti bez njemu svojstvenog viđenja sociologije kao naučne discipline i, uopšteno, specifičnog pogleda na društvena istraživanja. Veliki deo svog rada Burdije je usmerio upravo ka promišljanju uslova postojanja sociologije kao discipline, te zahteva profesije i veština sociologa, pri čemu se u tom ključu naročito izdvaja knjiga *Zanat sociologa* (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1968). Ovo delo fokusira se na temeljni problem sociološkog istraživanja – tačnije na neophodnost „epistemološkog raskida“/„reza“ sa unapred izgrađenim objektima koje društvena stvarnost nudi istraživaču društvenih fenomena. Polazeći od predočenog osnovnog problema, struktura ovog rada pratiće hronološku nit Burdijeovih doprinosa epistemologiji i metodologiji sociološke, ali i drugih društvenih nauka. S tim u vezi, krenućemo najpre od epistemoloških preduslova izloženih u *Zanatu sociologa*.

Uvod u epistemološka pitanja i dileme sociologije

Svaka disciplnina koja nastoji da bude prepoznata kao nauka, mora da ponudi refleksiju naučnih uslova proizvodnje svog znanja. Ovaj uvid, označen kao „epistemološki“ – kao i razmišljanje o uslovima

koje sociologija treba da ispuni kako bi se mogla smatrati naukom – prisutan je u sociologiji od njenog rođenja kao akademske discipline krajem XIX veka, naročito u delima Emila Dirkema. Da bi se uspostavila kao autonomna disciplina, sociologija je morala da istakne šta je to razlikuje od sličnih naučnih disciplina (poput psihologije, filozofije, istorije...), dok, s druge strane, sociolozi moraju da razmišljaju i o uslovima pod kojima može da se proizvede naučno znanje.

Više od sedamdeset godina kasnije, Burdije, Šamboredon (*Jean-Claude Chamboredon*) i Paseron ponovo promatraju ova temeljna pitanja u pomenutom delu. Poput Dirkema, i oni su želeli da sociolozima svog vremena omoguće odgovore i ponude tačke konsenzusa o tome šta njihovu disciplinu čini naukom i da iznesu na videlo principe koji bi trebalo da vode rad sociologa (Jourdain, Naulin 2011: 11–12).¹⁶¹ Ipak, trojicu autora je više od rasprave o relevantnosti klasifikacije sociologije među naukama zanimalo da „sociološku praksu stave na test“, tj. – da se razmisli o uslovima pod kojima upotreba tehnika koje sociolozi koriste za objašnjavanje stvarnosti dovodi do rezultata koji se mogu kvalifikovati kao naučni.

Odgovori koje je Dirkem pružio u *Pravilima sociološke metode* (Dirkem 1963) polaze od definisanja sociologije kao nauke koja treba da se služi pozitivnim metodama, tragajući za uzročnim činiocima u društvu, kao i za funkcijama, odnosno ulogama društvenih pojava. Da bi društvo moglo da se proučava na objektivnan način, metod sociološke analize nalaže da sve društvene činjenice treba posmatrati kao stvari. Kako Dirkem (ibid.: 31) navodi, „prvo i najosnovnije pravilo je da se društvene činjenice posmatraju kao stvari“, dok je „stvar sve ono što je dato, sve ono što se pokazuje, ili, bolje reći, nameće posmatraču. Postupajući sa pojavama kao sa stvarima, s njima se postupa kao s

161 Prvobitno je bilo planirano pisanje dela u tri toma: prvi je trebalo da etablira epistemološke preuslove sociološkog znanja (što bi predstavljalo osnovu za definisanje sociologije kao nauke); za drugi tom je bila predviđena analiza pitanja kako sociolog „konstruiše“ svoj predmet istraživanja (tj. kako definiše svoju problematiku); najzad, zadatak trećeg je bio zamišljen na tragu uspostavljanja kritičkog priručnika alata sociologa. Međutim, napisan je samo prvi tom koji je objavljen kao knjiga *Zanat sociologa*.

podacima koji čine polaznu tačku nauke“ (ibid.: 40). Pored toga, kako bi društvene činjenice posmatrao i izveštavao o njima na naučan način, sociolog mora sistematski da isključi predrasude, kao šematske i sažete prikaze, oformljene u svojstvu korisnih alata koji nam pomažu da se postavimo i da donosimo sudove o svetu oko nas. U pitanju su apriorne ideje koje predstavljaju prepreku nauci jer sprečavaju da se uoči prava priroda stvari. Sledeći Dirkema, autori *Zanata sociologa* ističu opasnost ove „iluzije neposrednog znanja“, te podstiču sociologa da napravi „epistemološki raskid“/„rez“ sa takvom spontanom sociologijom, u nameri da razviju diskurs o društvenom svetu koji je naučne prirode.

Da bi se raskinulo sa ovim predrasudama, Dirkem je savetovao sociologe da usvoje „spoljašnji“ pristup u odnosu na društvene činjenice – nalažući da ih moramo posmatrati kao stvari koje su spolja u odnosu na nas – i *stav apriornog neznanja*. U cilju izvođenja ovog epistemološkog reza, jedna od tehnika koja se pominje i u *Zanatu sociologa*, jeste *davanje privremene definicije predmetu koji se proučava*. Ova definicija ne zasniva se na ličnim impresijama istraživača, već na empirijski uočljivim objektivnim karakteristikama tog predmeta. Na taj način su predrasude delimično unapred neutralisane kako ne bi uticale na ishod istraživanja (Jourdain, Naulin 2011: 13–14).

Na ovom mestu valja napomenuti da borbu protiv iluzije neposrednog znanja sputava i priroda jezika koji koriste sociolozi. Autori ističu da je jedna od poteškoća za postizanje epistemološkog reza između zdravog razuma (*common sense*) i diskursa naučnika u sociologiji, činjenica da sociolozi koriste isti jezik kao i nesociolozi.¹⁶² „Uobičajeni jezik [...] obuhvata, u svom rečniku i sintaksi čitavu okamenjenu filozofiju društvenog, uvek spreman da ponovo izrodi uobičajene reči ili složene izraze konstruisane od uobičajenih reči koje sociolog neizbežno koristi“ (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1968: 36–37). Primera radi, govor o društvenoj hijerarhiji implicitno pretpostavlja viđenje

162 To, recimo, nije slučaj sa naučnicima iz oblasti prirodnih nauka koji, zahvaljujući matematičkom jeziku i vokabularu specifičnom za njihovu disciplinu, lakše uspostavljaju distancu između ličnih predstava i predmeta proučavanja.

društva kao fluidnog prostora u kojem je moguće kretanje između društvenih položaja, što u praksi efektivno nije slučaj, naročito ako se radi o klasnoj pokretljivosti.

Iz tih razloga sociolozi moraju kontinuirano podvrgavati svoj jezik kritičkoj analizi i razjašnjavati koncepte koje koriste kako bi izneli na videlo implicitne pretpostavke, jer u suprotnom rizikuju da kao date i sociološki opravdane prihvataju objekte koji su rekonstruisani u svakodnevnom – zajedničkom jeziku (Jourdain, Naulin 2011: 14). Sociologija Pjera Burdijea tako je zamišljena da bude sociologija „otkrivanja“ koja na svetlost dana iznosi determinizme koji utiču na društvene delatnike,¹⁶³ a kojih oni nisu svesni. Budući da društveni mehanizmi zapravo nisu odmah vidljivi, zadatak sociologa jeste da ih otkrije; tek kada se ovi mehanizmi osveste, društveni delatnici mogu da se oslobode njihovog uticaja. Odnosno, kako Burdije na drugom mestu podvlači: „Ako sociolog ima ulogu, to bi pre bilo davanje oružja nego pružanje lekcije“ (Bourdieu 2002: 95).

Pored epistemološkog promišljanja o uslovima koje sociologija mora da zadovolji da bi bila kvalifikovana kao nauka, autori u *Zanatu sociologa* izlažu i analizu metodâ kojima se koriste sociolozi. U načelu, interesovanje trojice autora za metodologiju deo je njihovog opštijeg problematizovanja specifične prirode sociološkog pristupa, zamišljenog kao naučnog. Oni smatraju da se i metode kojima se ostvaruje „epistemološki rez“ moraju kontrolisati, kako bi se obezbedila naučnost proizvedenih rezultata, pa bez obzira na to da li koristi statistiku,

163 „Možda teorijski najrazvijenije objašnjenje razloga upotrebe i značenja pojma 'delatnik' u svojoj sociologiji daje danas najcitiraniji francuski i svetski sociolog Pjer Burdije. On, naime, najpre odbacuje termin 'akter' – koji dolazi iz potpuno protivstavljene teorijske struje i u tom smislu je opterećen sasvim specifičnim značajem i značenjem – i kroz koncept *habitusa*, u igru vraća 'delatnika', koji tako postaje fundamentalni koncept njegove *praksologije*. Teorizujući 'delatnika' na dotad neviđen način, tj. pripisujući mu istovremeno i aktivno (strukturirajuće) i pasivno (strukturisano) delanje u odnosu na društvene strukture, Burdije delimično napušta svoje nekadašnje teorijske pozicije iz, kako on sam kaže, perioda 'srećnog strukturalizma', nastojeći da prevaziđe konceptualne opozicije između individue i društva; subjektivnog i objektivnog; individualističkog i holističkog; determinizma i akcionalizma itd.“ (Mladenović 2022: 11).

posmatranje ili intervju, sociolog mora da pokaže „epistemološku budnost“ prilikom konstruisanja svog istraživačkog objekta i prikupljanja podataka o njemu. Autori nadalje napominju da se „epistemološka budnost“ ne odnosi samo na pretpostavke specifične za tehnike istraživanja, već i na društvene uslove i na sam kontekst sociološke prakse – koja se stoga mora „objektivizirati“ (videti Bourdieu 1990).

Pre no što detaljnije pristupimo analizi upotrebe istraživačkih metoda u sociologiji Pjera Burdijea, osvrnućemo se podrobnije na predstavljenu važnost „epistemološkog reza“ u svetlu izloženih problema: u delu koji sledi, opisaćemo bliže sam kontekst i imanentne probleme sociološke prakse.

Nevolje naučne prakse: ka sociologiji sociologije

Sociolog, kao društveni subjekt koga karakterišu socijalna pripadnost, pol, starost, ali i druga svojstva, preferencije i ukusi, nesvesno kreira određeni broj predrasuda u odnosu na svoj istraživački objekat – svaka naučna praksa istraživača, meša se s njegovim predmetom istraživanja, iz čega proizilazi da u odnosu istraživača i objekta uvek dolazi do određenog stepena iskrivljenja objekta od istraživača. Zato, kako bi se razotkrile ove pretpostavke i sagledao njihov uticaj na dobijene rezultate, sociolog mora da analizira i sopstveni odnos prema proučavanom predmetu. Ova *refleksivnost*, koja je u središtu sociološkog pristupa, omogućava veću kontrolu donetih zaključaka, jer, ne samo što istraživač prilikom istraživanja konstruiše svoj predmet – što je potrebno osvestiti i ovladati samim procesom konstrukcije – od njega se takođe očekuje da simbolički ovlada i svojim praktičnim znanjem.

Za pomenutu vrstu (pred)znanja Burdije kaže da je „modus praktičnog znanja koji ne sadrži poznavanje sopstvenih principa“, i naziva ga učenim neznanjem, „kvaziteorijskim vraćanjem na praksu“, navodeći ujedno da „metodološki objektivizam koji predstavlja neophodni element svakog istraživanja, kao sredstvo da se raskine sa neposrednim iskustvom i da se uspostave objektivni odnosi, zahteva, dakle,

prevazilaženje samog sebe“ (Burdije 1999: 183, 158). Sociolog je tako podstaknut da izvrši autoanalizu, odnosno da sebe postavi kao sociološki objekat i praktikuje „sociologiju sopstva“ i sopstvenog odnosa prema sociologiji, preispitujući i same uslove mogućnosti stvaranja struktura kojima se strukturise predmet njegovog istraživanja.¹⁶⁴ Drugim rečima, da bi sproveo istraživanje, naučnik prevashodno mora da prepozna važnost odstojanja koje stvara u odnosu na objekat istraživanja, odnosno da prepozna svoj ideološki aparat uz pomoć kojeg „maskira“ taj objekat. Praktično, da bi se približio objektivnijoj spoznaji istine, sociolog mora biti svestan da je on taj koji stvara objekat istraživanja (Bourdieu 1999: 334).

U članku „Misliti o granicama“ (Bourdieu 1992), Burdije navodi da je ovako utemeljena sociologija snažan instrument slobode kada postane deo vizure samog sociologa, dodajući da se za njegovu sociologiju često govori da je deterministička „možda zato što je preciznija od ostalih, i zato što je zainteresovana za determinizme koji su obično zaboravljeni, za specifične determinizme koji veoma utiču na razmišljanje sociologa. Zbog toga što (sociolozi – *prim.* S.Š.) sebe deklariraju kao naročito slobodne, oni su naročito iritirani sociologom koji otkriva da su oni naročito determinisani“ (ibid.: 40).

Naučna činjenica je konstruisana i to je, prema Burdijeovom mišljenju, presudan momenat naučne prakse, trenutak maksimalne budnosti i konstrukcije objekta. Svi koncepti i reči koje koristimo u govoru o *društvenom* društveno su prekonstruisani, tj. unapred izgrađeni. Shodno tome, svaka činjenica mora biti osvojena, konstruisana i potvrđena,¹⁶⁵ podrazumevajući pod „osvajanjem“ nužnost borbe protiv svih zdravorazumskih pretpostavki, protiv datosti i realnosti oko nas,

164 U svojoj poslednjoj knjizi, objavljenoj neposredno pred smrt, *Esquisse pour une auto-analyse*, on je pokušao ovaj postupak da izvede i na sopstvenom primeru, prateći ličnu trajektoriju. Knjiga je 2019. godine u izdanju „Karposa“ objavljena i na srpskom jeziku upravo pod nazivom *Nacrt za autoanalizu*.

165 Originalnu rečenicu „Činjenica je osvojena, konstruisana, potvrđena“, Burdije, Šamboredon i Paseron preuzimaju od Bašlara, naročito u kontekstu razmatranja epistemološke kontrole istraživačkih metoda (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1968: 24).

odnosno praktikovanje radikalne sumnje, za svaku činjenicu. Bilo koji drugi pristup koji kao svoje bazično načelo ne bi imao ovakav vid spoznaje, ostao bi zatvoren u prostoru prekonstruisanog, u prostoru u kojem zdrav razum kao takav igra glavnu ulogu i u kojem su datosti ono na čemu se temelji svaki vid spoznaje (ibid.: 42–43).

Neophodnost „raskida“ sa predrasudama, predznanjima i sa spontanom teorijom, posebno je važna u sociologiji, zato što su naša svest i uobičajeni jezik zasićeni prekonstruisanim objektima. Burdije tako navodi da oko tri četvrtine istraživanja jednostavno prisvaja društvene probleme kao sociološke probleme. Ogroman broj tih prekonstruisanih objekata, koji se nameću kao naučno ukorenjeni, svoje poreklo imaju u zdravom razumu, prihvaćeni su u naučnoj zajednici i široj publici i čine se evidentnim, tako da nije neuobičajeno što naučna praksa, bazirana upravo na „raskidu“ sa zdravim razumom, nailazi na čitav niz poteškoća (Krais 1991: 249).

Istraživač dakle mora da načini „epistemološki rez“ s objektom (tačnije sa njegovim praktičnim znanjem), i da osvesti jaz između sopstvene konstrukcije i prakse kao takve, nakon čega bi trebalo da otkloni još jedan interpretativni sloj i istu „logiku raskida“ primeni na sopstvenu naučnu praksu kako bi se približio objektivnijem saznanju objekta i spoznaji istine. Jer, kao što Burdije kaže: „Činjenica da sebe ne razumemo kao naučnika, da ne znamo šta se podrazumeva u situaciji posmatrača, analitičara, generiše greške“ (ibid.: 250). Otuda društvena nauka, pa i sociologija, kako to princip objektivnosti nalaže, mora da „raskine“ sa „laičkim“, „učesničkim“, iskustvom i srodnim predstavljanjem tog iskustva, ali takođe, putem drugog „reza“, treba da dovede u pitanje i pretpostavke svojstvene položaju „objektivnog“ posmatrača koji, želeći da protumači prakse, teži da u predmet proučavanja unese principe svog odnosa prema objektu (Bourdieu 1990: 27).

Nasuprot takvom pristupu sa inherentnim greškama neregulisanog naučnog odnosa prema objektu, treba stremiti *sociologiji sociologije*, koja mora biti, prema Burdijeu, neizostavni deo sociologije (Wacquant 1989). Ona neminovno preispituje kako iluziju apsolutnog znanja – koja je svojstvena naučnom položaju – tako i specifičan oblik koji

ova iluzija poprima u zavisnosti od položaja koji naučnik zauzima u prostoru proizvodnje naučnog znanja (Krais 1991: 250).

Ovde dolazimo i do statusa objektivne nauke, odnosno do *statusa sociologije kao objektivne nauke*. Burdije nas podseća da „sociologija ima tužnu privilegiju da bude stalno suočena sa pitanjem svoje naučnosti“ i smatra da ona može zadobiti status objektivne nauke u punom smislu te reči samo pod uslovom da primenjuje *refleksivnost*, odnosno samo ukoliko sopstvene neosveščene predrasude neutralizuje pomenutom *sociologijom sociologije* (Bourdieu 2002: 19). Kako Burdije navodi, *sociologija sociologije* „suštinski je refleksivna zato što koristi znanje koje stiče o društvenim determinisanostima koje mogu uticati na sâmo znanje – a pogotovu naučnu analizu svih prinuda i svih ograničenja povezanih sa činjenicom da (se) zauzima određena pozicija u određenom polju u određenom trenutku i sa određenom trajektorijom – u pokušaju da savlada i neutralizuje njihove efekte“ (Wacquant 1989: 55).

U tom smislu, praktikovati sociologiju sociologije, odnosno refleksivnu sociologiju, znači neutralizovati automatizme i istovremeno biti svestan objektivnih položaja unutar sociološkog polja, kao i unutrašnje distribucije kapitala i interesa koji su definisani samom strukturom sociološkog polja. Kroz proces primene refleksivne metodologije, s druge strane, sociolog ili sociološkinja moraju se obračunati sa ličnim profesionalnim habitusom, moraju ga osvestiti i neutralizovati. Ovaj postupak *raskrinkavanja* i ovladavanja procesom konstrukcije nikada se ne završava i postaje sve nevidljiviji, što je uspešniji (Bourdieu 1999: 334).

Još preciznije, sastavni aspekt sociološkog istraživanja je ono što Burdije naziva „objektifikacijom“, a što je proces napuštanja sopstvenog svetonazora. Objektivirati nešto, znači uzeti to za predmet analize i distancirati se od njega, i u tom kontekstu, kao što smo i na osnovu predstavljenog mogli primetiti, objektivacija je sastavni deo istraživanja u društvenim naukama. Originalnost Burdijeove argumentacije, pak, leži u zahtevu da se *objektivacija usmeri na one koji je praktikuju*, odnosno, da se objektivira sam postupak objektivacije u cilju ostvarenja većeg stepena objektivnosti. Jedino podvrgavanjem prakse istraživača istom kritičkom oku kao prilikom pristupanja praksi predmeta

proučavanja, moguće je približiti se vođenju objektivnih i naučnih istraživanja, i sledstveno – adekvatnom razumevanju društvene stvarnosti (Jenkins 1992: 37). Kako Burdije i Vakan to opisuju: „Prava refleksivna sociologija se mora neprestano čuvati epistemocentrizma, ili tog 'etnocentrizma naučnika', koji se sastoji u zanemarivanju svega što istraživač upisuje u svoju percepciju objekta samom činjenicom što je smešten izvan objekta, koji posmatra sa udaljenosti i sa visine“ (Bourdieu, Wacquant 1992: 69–70).

Ranije je naznačeno da sociologija ima potrebu za stalnim dokazivanjem i da mora neprekidno da pravda svoje postojanje. Međutim, Burdije ipak smatra da sociologija ima sva svojstva koja definišu nauku, a jedino je pitanje u kojoj meri (Bourdieu 2002: 19).¹⁶⁶ Posebnost društvenih nauka je u biti dvostruka društvena konstrukcija, budući da one često imaju problem da im se prizna autonomija – i spolja, i unutra, u svom polju, te da bi se ostvarili preduslovi naučne objektivnosti, prema Burdijeu, potrebno je *istorizovati subjekt istorizacije i objektivirati subjekt objektivacije*. To podrazumeva sledeće: da bi društvene nauke postale i bile objektivne, i da bi se izvukle iz procesa relativizacije, one treba *sebe* da uzmu za predmet ispitivanja i *da objektiviraju subjekt objektivacije* (Filipović 2006: 30).

U centru mehanizma objektivacije nalazi se dakle odnos između autoanalize i analize, pa ukoliko rezimiramo dosadašnje, možemo zaključiti da se *refleksivna sociološka analiza*, odnosno *objektiviranje subjekta objektivizacije*, javlja kao preduslov naučne objektivnosti sociologije. To implicira da je potrebno „ne samo primeniti na naučnu praksu naučne metode objektivnosti, već i naučno otkriti društvene uslove sociološke konstrukcije i subjekta te konstrukcije“ (ibid.: 31). Ono što treba objektivirati nije (samo)življeno iskustvo saznavućeg subjekta, nego i društveni uslovi, mogućnosti, posledice i granice tog iskustva, jer „naučnik je naučno polje koje čini čovjek, čije kognitivne

¹⁶⁶ Ovu dilemu problematizuje imajući u vidu da je sociologija vrlo raspršena i podeljena disciplina, približnija filozofiji nego drugim naukama, i dodaje da se sitničavost za pitanje naučnosti sociologije duguje činjenici da ona uznemirava (Bourdieu 2002: 19).

strukture odgovaraju strukturi polja i zbog te činjenice su stalno usklađivane sa očekivanjima upisanim u polje“ (ibid.: 31).

Drugim rečima, rad na objektiviranju subjekta objektivacije ili refleksivna analiza mora se voditi na tri nivoa: (1) najpre treba objektivirati položaj istraživača/sociologa u društvenom prostoru, odnosno objektivirati subjekt objektivizacije u globalnom društvenom prostoru i objektivirati njegov pripisani položaj i društvenu putanju; (2) zatim treba objektivirati položaj koji naučnik zauzima u polju specijalista, i položaj tog polja i te discipline u polju društvenih nauka; a uz to, treba objektivirati i svoja mišljenja i verovanja; (3) na trećem mestu treba objektivirati sve što je vezano za pripadnost skolastičkom svetu, obraćajući posebno pažnju na iluziju „bezinteresnog istraživača“ (ibid.: 31).

Objektivacija ima šansu da uspe samo kada uključuje objektivizaciju tačke gledišta sa koje se polazi, jer je, iz Burdijeove perspektive, najkritičnija sociologija je ona koja pretpostavlja i podrazumeva najradikalniju samokritičnost. Objektivizacija onoga koji objektivizuje stoga predstavlja i preduslov, ali i ishod pune objektivacije: sociolog ima mogućnosti da uspe u svom postupku objektiviranja samo ako potčinjava objektivizaciji i sve ono što on jeste, sopstvene društvene uslove proizvodnje (pa time i ograničenja koja nosi njegov um), kao i sopstveni mehanizam objektiviranja i skrivene interese koji stoje iza i ispred ovog mehanizma (Bourdieu 1978: 67–68). Otuda ne iznenađuje argument da je „sociologija sociologije temeljna dimenzija sociološke epistemologije“, te „neophodan preduslov svake rigorozne sociološke prakse“ (Bourdieu 1992: 68).

Pogled na empiriju i upotrebu istraživačkih metoda

Opšte je poznato da postoji bliska veza između teorije i empirijskog istraživanja u Burdijeovom radu, pri čemu on zagovara spoj teorijskih konstrukcija i praktičnih istraživačkih operacija, nastojeći ne samo da teorijski i empirijski rad poveže na čvršći način, već da načini da se oni međusobno i recipročno prožimaju (Bourdieu, Wacquant 1992:

34–35). Pomenuto se možda najbolje očitava u prethodno prikazanim Burdijeovim epistemološkim razmišljanjima – u čemu leži jedna od najvećih snaga njegovog pristupa. Burdijeova epistemološka kritika baca svetlo, ali i povratno se osnažuje njegovim teorijskim naglaskom na praksu, s jedne strane, i izborom metoda i iskustvom istraživanja, s druge (Jenkins 1992: 37). U tom vidu je za izložene dileme krucijalno Burdijeovo insistiranje na *refleksivnosti*, na *objektivizaciji subjekta objektivizacije* – kao neophodnom aspektu istraživačkog procesa. Zapravo, jedini način da se preduprede brojne intelektualističke greške, jeste izlazak na teren i direktno prikupljanje podataka o društvu, tj. poništavanje polarizacije između teorijskog i empirijskog rada.

Kada je reč o empirijskom radu i istraživanjima, još u prvim rukopisima Burdije, Šamboredon i Paseron podvlače značaj epistemološke kontrole korišćenih metoda. Oni integrišu pomenutu Bašlarovu rečenicu: „Činjenica je osvojena, konstruisana, potvrđena“ u svoj interpretativni okvir i, saglasno sadržaju ove fraze, izdvajaju tri „epistemološka čina“ koji tvore osnovu sociologije i nalaze se u svim fazama sociološkog istraživanja. Prethodno je opisano da činjenica mora najpre biti „osvojena“ – u borbi protiv iluzije neposrednog znanja (kao što smo videli, prvo mora da se napravi „raskid“ sa zdravorazumskim, uobičajenim jezikom, kako bi sociologija mogla da se uvede u režim naučnosti). Činjenica je potom „konstruisana“ prema teorijskom problemu na koji se nadovezuje izabrana metodologija, a u skladu sa ovim teorijskim problemom i metodologijom, činjenica se „potvrđuje“, tačnije stavlja se na test stvarnosti. Ako ova tri epistemološka čina i ne slede jedan za drugim tokom istraživačkog procesa, oni su ipak u hijerarhijskom odnosu: „potvrđivanje“ zavisi od „konstrukcije“ koja i sama zavisi od „raskida“ sa onim spontanim, unapred izgrađenim (Jourdain, Naulin 2011: 21). Društvene činjenice su društveno konstruisane, te su društvene nauke neizostavno deo stvarnosti kojom se bave, a otkriće da stvarnost neposredno zavisi od naučnika – subjekta – koji je tumači, dovodi do relativizacije naučne istine (Filipović 2006: 26).

U sociologiji ne postoje „čisti“ podaci, odvojeni od teorija, jer nalazi uvek zavise od konstrukcije objekta, koja je sama po sebi nužno

teorijska, a teorijski problem je neophodan da bi se preispitala stvarnost. Na primer, za izvođenje posmatranja, sociolog mora da se osloni na teorijske hipoteze koje usmeravaju njegovu vizuru: mora unapred znati šta treba da posmatra kako bi došao do nalaza. Bilo koja šema za posmatranje koja identifikuje aspekte na koje sociolog mora da obrati pažnju, reflektuje, na taj način teorijske pretpostavke. Isto tako je i upitnik kod kvantitativnih istraživanja koncipiran shodno hipotezama koje pretenduju da oblikuju rezultate, pa dobijeni odgovori zavise od postavljenih pitanja. U meri u kojoj određuje rezultate koji se mogu dobiti, konstrukcija objekta pojavljuje se kao fundamentalni naučni čin. S obzirom na to da istraživačke tehnike nisu neutralne, već su urojnene u teoriju, sociolog mora biti na oprezu prilikom njihove upotrebe (pri čemu se referiše na ranije definisanu „epistemološku budnost“). Na kraju, sociolog treba da se oslobodi dve vrste iluzija – već pomenute *iluzije neposrednog znanja*, kojoj treba suprotstaviti princip „raskida“, naročito tokom upotrebe socioloških metoda (prilikom konstruisanja istraživačkog objekta i prikupljanja podataka o njemu), kao i *iluzije neutralnosti istraživačkih tehnika*, kojoj se mora prići sa rigoroznom epistemološkom kontrolom metoda koji se koriste (Jourdain, Naulin 2011: 21–22).

S tim u vezi, u nameri da se opsežnije objasni važnost stroge epistemološke kontrole istraživačkih metoda, na narednim stranicama biće više reči o opasnostima iluzije neutralnosti istraživačkih tehnika, a na prvom mestu – o rizicima koje sa sobom nosi *statistička iluzija*.

S obzirom da brojni Burdijeovi sociološki nalazi – odnosno izgradnja sopstvenog interpretativnog aparata – ishode iz statističke analize,¹⁶⁷ logično je njegovo konstantno upozoravanje na manjkavosti upotrebe statistike koja ne uvažava teorijske implikacije metoda. Konkretno, koncipiranje samog upitnika ne može proći bez ispitivanja teorijskih hipoteza imanentnih postavljenim pitanjima, budući da svako od tih

167 Tu su, primera radi, dela: *Les héritiers: Les étudiants et la culture* (1964), *L'Amour de l'art: Les musées d'art européens et leur public* (1969), *La Distinction: Critique sociale du jugement* (1979) i dr.

pitanja implicitno uključuje teorijski problem kog sociolog mora biti svestan ukoliko želi pravilno da protumači odgovore ispitanika (ibid.: 22). Stoga se, u nedostatku epistemološke kontrole, pristup ne može proglasiti naučnim, i to Burdije pokušava da pokaže u tekstu *Javno mnjenje ne postoji* (videti Bourdieu 1973). U njemu se zagovara teza da rezultate anketa koje se zasnivaju na teorijski nepreispitanim hipotezama treba dovesti u pitanje, uz dekonstrukciju svakodnevno korišćenog pojma javnog mnjenja u istraživanju, odnosno postulata na kojima je on utemeljen.

Polazeći od prvog postulata, da „svako može imati mišljenje“ (Jourdain, Naulin 2011: 1292), Burdije skreće pažnju na to da su političke kompetencije ispitanika neravnomerno raspoređene i da najčešće zavise od nivoa obrazovanja. Time se zamagljuje očigledan problem postojanja različitog kapaciteta ispitanika za formiranje mišljenja (posebno političkog), čemu se dodaje i činjenica da ispitanici različito tumače pitanja (u zavisnosti od njihovog društvenog položaja i sistema vrednosti), te ovako postavljeni argumenti potkopavaju početni postulat prema kojem su uslovi proizvodnje mišljenja univerzalno i jednoobrazno raspoređeni (ibid.: 23).

Ako bismo se vodili drugim postulatom, tj. postulatom da su „sva mišljenja jednaka/vredna“ (Bourdieu 1973: 1292), Burdije insistira na tome da bi se njihovim prostim sumiranjem formiralo „javno mnjenje“ koje, pak, konstruisano na taj način, odgovara onome što Burdije naziva „artefaktom“, tačnije – konstruktom oblikovanim tehnikama istraživanja, koji nema ekvivalent u stvarnosti. Na tom tragu, javno mnjenje je pre proizvod mišljenja političkih vođa i grupa za pritisak, koji su naprosto uspeli da se mobilišu i iznesu svoje zahteve na političku scenu, pri čemu nemaju sva mišljenja pojedinaca isti uticaj u oblikovanju javnog mnjenja.

Konačno, Pjer Burdije osporava i „hipotezu da postoji konsenzus o problemima [...] sporazuma o pitanjima od značaja“ (ibid.: 1292), preispitujući nezavisnost istraživačkog tela. On ukazuje na to da su postavljena pitanja u anketi direktno povezana sa dilemama političkih organa (koji teže da budu valjano informisani u cilju organizovanja

adekvatnih aktivnosti), pa usled ovog „nametanja problema“, pitanja postavljena u anketi nisu zapravo pitanja „od najvećeg društvenog značaja“. Obrazložena razmatranja indikativna su na dva nivoa – prvo, Burdije ističe probleme statističke iluzije do kojih može dovesti nerigorozna upotreba kvantitativnih metoda, kako sociologa, tako i istraživača; drugo, razmatranja ujedno predstavljaju primenu pomenutog principa „raskida“ – pojam javnog mnjenja je dekonstruisan iznošenjem na videlo samih pretpostavki na kojima se zasniva. O tome svedoči i kontroverzni naslov *Javno mnjenje ne postoji*, koji takođe naglašava zahtev da se uobičajeni izrazi ne uzimaju zdravo za gotovo (Jourdain, Naulin 2011: 23–24).

Na drugom polu metodološkog spektra, Burdije upućuje na opasnosti *biografske iluzije*, promišljajući kako formulisanje upitnika u biografskom intervjuu slično utiče na dobijene nalaze.¹⁶⁸ Počevši od premise da je život jedna „istorija priča“ i skup događaja pojedinačnog postojanja, zamišljen kao priča i njen narativ (Bourdieu 1994: 81) – u govoru o životnoj istoriji – analiziraju se teorijske pretpostavke koje su u osnovi ovog metoda. Burdije smatra da u kontekstu biografskog intervjua i intervjuer i ispitanik imaju interes da prihvate naknadno konstruisana značenja: tokom intervjua, ispitanik pod uticajem intervjua i „istraživačkog scenarija“ pokušava da pruži smisao i dâ značenja različitim prepričanim događajima, postajući, u nekom smislu „ideolog sopstvenog života“ (ibid.: 82), te njegov prikaz nije ništa drugo do naknadna rekonstrukcija kojoj je cilj da ubedi u koherentnost svoje priče (Jourdain, Naulin 2011: 24). Osim toga, biografski intervju ne dozvoljava „raskid“ sa zdravim razumom. Suštinski je neodvojiv od uobičajenog jezika koji život opisuje kao karijeru, usmeravanu putanju i linearno kretanje, pa je istraživačka tehnika koja odgovara životnoj istoriji nužno prožeta biografskom iluzijom.¹⁶⁹

168 Konkretno, Burdije referiše na metod „životne istorije“ u tekstu *Biografska iluzija* (Bourdieu 1994).

169 Premda se i korišćenjem statističke analize, ako se ona ne kontroliše, rizikuje da se upadne u naučnicu iluziju, biografska iluzija po sebi je (ranije opisana) „iluzija neposrednog znanja“ (ibid.: 25).

Ipak, i sam Burdije je koristio tehniku biografskog intervjua,¹⁷⁰ u teorijski jasno formulisanom okviru. Uprkos tome što propušta da objasni kako sociolog može da se oslobodi biografske iluzije, Burdije obrađuje pitanje na koji način sociolog može da postigne strogu epistemološku kontrolu u situaciji intervjua i insistira na potrebi da se kontrolišu zbirni efekti istraživačke situacije u cilju borbe protiv iluzije neutralnosti (Jourdain, Naulin 2011: 25). Zato se „scenario“ i uslovi intervjua kao takvog moraju analizirati da bi se oslobodilo privida neutralnosti i da bi se sagledalo u kojoj meri ukupna situacija intervjua utiče na sakupljene reči ispitanika. To se može ostvariti uz dvostruki oprez – radom na smanjenju uticaja asimetričnog položaja u odnosu između intervjua i ispitanika (dubokim razmišljanjem o tome kako se i šta se govori), kao i uvažavanjem subjektivne logike u smislu razumevanja značenja koje ispitanici daju svojim postupcima i iskazima (ibid.: 26). Reč je o kontinuiranom postupku (de)konstrukcije, sa ciljem da se dobiju rezultati što manje obeleženi efektima istraživačke situacije, koji se drugačije naziva „izazvana i praćena samoanaliza“ (Bourdieu 1993).¹⁷¹

U ovom kontekstu se razume i objektivacija istraživača (Bourdieu 1978: 2003), odnosno objektivacija subjekta objektivacije, pa „izazvana i praćena samoanaliza“ čini njenu idealnu metodu, jer sociologu omogućava da zaista konstruiše prostor objektivnih odnosa, čije su manifestacije te neposredno uočene komunikacijske razmene (Bourdieu, Wacquant 1992: 227). Samo uz refleksivni pristup i objektivizaciju svih aspekata istraživačkog procesa možemo da se približimo naučno utemeljenom saznavanju društvene stvarnosti, i u tom smislu treba tumačiti Burdijeove epistemološke refleksije i problematizovanje specifične prirode sociološkog znanja, a time i karakteristike njegovog metodološkog pristupa.

170 Godine 1993. objavio je knjigu *Beda sveta* u kojoj se, između ostalog, opisuju životne priče – dobijene putem intervjua – ljudi sa društvene margine u Francuskoj.

171 Sam intervjua je označen kao „izazvan“ jer se odvija na zahtev istraživača/sociologa, dok je drugi atribut – „praćen“ u vezi sa činjenicom da intervjuer prati iskaze ispitanika i sledi ih u skladu sa značenjem koje oni prenose.

Zaključak

Zamisao rada bila je da pruži jedan sumarni prikaz osnovnih principa Burdijeovog sociološkog metoda, idući od epistemološke kritike sociološkog znanja ka kritici istraživačke prakse. Iako se izloženim Burdijeovim promišljanjima mogu uputiti zamerke (Jenkins 1992: 115–118), ne može se osporiti Burdijeova inovativnost i njegov „integrirajući“, sveobuhvatni pristup, koji kao takav predstavlja plodno tlo za dalji konceptualni razvoj u sociologiji, i *de facto* ima stratešku vrednost. Videli smo da u svom metodološkom pristupu Burdije uvažava dinamičnost i složenost društvenog bića, posmatrajući – reflektivno – celokupan sistem društvenih odnosa, ne ograničavajući se na konkretan istraživački metod, a u pogledu empirijskih istraživanja podseća nas na centralni značaj epistemologije u društvenim naukama i neophodne implikacije metoda u teoriji (i *vice versa*). Najzad, možda Burdijeov najveći doprinos leži u stepenu u kojem je i on sâm bio upućen na *refleksiju* u sopstvenom radu i načinu razmišljanja, koje karakterišu međusobni dijalog teorije, metoda i epistemologije. Jer, kako zaključuje Zagorka Golubović (2006: 21), Burdije vraća društvenoj nauci *život*, zato što kao osnovni predmet uzima „svet života“, težeći da ga objasni u njegovoj slojevitosti i višedimenzionalnosti, putem novih pojmova u teoriji i putem produhovljene empirijske analize.

Literatura:

- Bourdieu, Pierre (1973), „L'opinion publique n'existe pas“, *Les Temps modernes* 318: 1292–1309.
- Bourdieu, Pierre (1978), „Sur l'objectivation participante. Reponses a quelques objections“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 23(20–21): 67–69.
- Bourdieu, Pierre (1979), *La Distinction: critique sociale du jugement*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1979), „Le paradoxe du sociologue“, *Sociologie et sociétés* 11(1): 85–94.
- Bourdieu, Pierre (1990), *The Logic of Practice*, Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1992), „Thinking about Limits“, *Theory Culture Society* 9(1): 37–49.
- Bourdieu, Pierre (1993), *La Misère du monde*, Paris: Le Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1994), „L'illusion biographique. Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 62–63: 69–72.
- Bourdieu, Pierre (2002), *Questions de sociologie*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1999), „Scattered Remarks“, *European Journal of Social Theory* 2(3): 334–340.
- Bourdieu, Pierre (2003), „Participant Objectivation“, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9(2): 281–294.
- Bourdieu, Pierre (2004), *Esquisse pour une auto-analyse*, Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre, Alain Darbe (1969), *L'Amour de l'art: les musées d'art européens et leur public*, Paris: Minuit.
- Bourdieu Pierre, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron (1968), *Métier de sociologue: préalables épistémologiques*, Paris: Mouton.
- Bourdieu Pierre, Jean-Claude Passeron (1964), *Les Héritiers: les étudiants et la culture*, Paris: Minuit.
- Bourdieu Pierre, Loïc Wacquant (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Burdije, Pjer (1999), *Nacr't za jednu teoriju prakse*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dirkem, Emil (1963), *Pravila sociološke metode*, Beograd: Savremena škola.
- Filipović, Mileva (2006), „Burdijeova sociologija nauke“, u: Nemanjić, Miloš, Ivana Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka: 25–35.
- Golubović, Zagorka (2006), „Doprinos Pjera Burdijea humanizaciji društvenih nauka“, u: Nemanjić, Miloš, Ivana Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*: 13–24.
- Hamel, Jacques (1999), „The Positions of Pierre Bourdieu and Alain Touraine Respecting Qualitative Methods“, *The British Journal of Sociology* 49(1) 1–19.
- Jenkins, Richard (1992), *Pierre Bourdieu*, New York: Routledge.
- Jourdain Anne, Sidonie Naulin (2011), *La théorie de Pierre Bourdieu et ses usages sociologiques*, Paris: Armand Colin.

- Krais, Beate (1991), „Meanwhile I Have to Come to Know all the Diseases of Sociological Understanding: An interview with Pierre Bourdieu, by Beate Krais“, u: Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron (ur.), *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*, Berlin: de Gruyter, 248–259.
- Mladenović, Ivica (2022), „Delatnik“, u: *Pojmovnik angažmana*, prir. Cvejić, Igor, Gazela Pudar Draško, Mark Lošonc, Beograd: IFDT: 11–12.
- Wacquant, Loïc J. D. (1989), „Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu“, *Sociological Theory* 7(1): 26–63.